

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО У СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ

Розглядаються принципи функціонування феномену релігійного у сучасному постсекулярному суспільстві. Проаналізовано проблеми співвідношення соціального й релігійного та тріади буття-соціум-релігія, що дає змогу суттєво актуалізувати понятійний апарат релігійної онтології, який є винятково значущим для філософської антропології стосовно визначення місця людини як духовної істоти в релігійних контекстах сучасного глобалізованого світу. Показано, як матриця релігійного модифікується в еру цифрових технологій, реагуючи на зміни в соціокультурних середовищах. Під впливом глобалізації реалізація існуючих соціальних практик потребує введення цілого комплексу нових ідей, стратегій і тактик, а також упровадження нової моделі релігійної комунікації, прийнятної у постсекулярному суспільстві. Релігійне є відносно автономним стосовно інших сфер соціокультурного життя, а також функціональним у плані саморегуляції й самоконтролю. У цифрову епоху релігійне виступає також віртуальним інформаційним простором, в якому шляхом впровадження кібертехнологій відбувається кодування й декодування інформації та її трансляція за допомогою технічних засобів. Релігійна сфера відтворює різні аспекти релігійного світу, образом якої у численних версіях може бути: «відбиток», «копія», «імітація»; духовний пласт, у якому поліфонічно відлунюють найглибші людські переживання й емоції; теологічно обґрунтована і змодельована віртуальна картина релігійного світу. Релігійне є таким, яким його може сприймати людина на даний момент часу, з огляду на релігійний досвід, знання та віру, або таким, яким вона його уявляє. Обґрунтовано, що сучасні релігійні комунікації є однією із складових соціальних практик. Релігійна комунікація виступає: способом прокладання шляхів для встановлення нових релігійних відносин; умовою для співіснування комунікаторів у площині функціонування релігійного та встановлення зв'язків між ними; моделлю релігійного спілкування; засобом передачі релігійної інформації; специфічною формою взаємодії суб'єктів релігії, яка здійснюється релігійною мовою, включаючи знакові системи. Релігійна комунікація реалізується у формах бесіди, розмови, процесу передачі та обміну релігійною інформацією, який структурує діяльність релігійних організацій і надає їй нового значення, впливаючи на релігійну свідомість людей. Цифрові технології сприяють постійному оновленню релігійних комунікацій, змінюючи функціонування релігійного. Релігійні комунікації можуть виступати у вигляді сукупності вербальних та невербальних засобів релігійного спілкування, що застосовуються у сучасних соціальних практиках при обміні інформацією та виконанні культових дій, використовуючи всі можливі технічні засоби зв'язку.

Ключові слова: релігійне, сакральний простір, постсекулярне суспільство, символічна сила релігійного, релігійна повага, цифрова релігія, трансформація релігійних практик, релігійна етика, благодійність.

Реалії інформаційного суспільства суттєвим чином позначаються на релігійному житті й існуванні традиційних релігій, оскільки в умовах становлення інформаційного суспільства руйнується основа традиційної релігійності. У добу інформаційних технологій і гібридних соціокультурних процесів релігія повертається в публічний простір і постає не лише як система вірувань і культових практик, а як активний агент суспільних змін. Сьогодні вже стало очевидним, що релігія не зникла у постсекулярному суспільстві, як передбачали секуляризаційні теорії, а трансформувалась, пристосувалась і набула нових форм функціонування. Релігійне в сучасній соціокультурній динаміці представлене як багатогранне й багатоаспектне явище, що поєднує різні рівні духовних і суспільних відносин, а також відповідні їм культурні традиції, морально-етичні норми. Воно є фактором, який суттєво впливає на повсякденне життя та персональний екзистенційний світ кожної людини. Окреслити специфіку взаємодії соціальних практик, що формують

універсальну інфраструктуру соціального буття, складно, а тому на основі феноменологічного й синергетичного підходів необхідно більш поглиблено проаналізувати онтологічну сутність релігійного як одного із аспектів духовного і соціокультурного буття.

Мета статті: дослідити принципи, за якими релігійне інтегрується в сучасні соціальні практики, що включають політичні процеси, масову культуру, освітні ініціативи та цифрові середовища. Феномен релігійного є багатовимірним і може використовуватися у філософському, культурологічному та соціологічному контекстах. Як досвід священного феномен релігійного розглядається у феноменології релігії (Р. Отто, М. Еліаде) і сприймається як абсолютно інше, трансцендентне, що викликає страх і захоплення водночас. Це переживання виводить людину за межі повсякденності та пов'язується з обрядами і символами. Релігійне як форма свідомості та світогляду розглядається у філософському контексті і постає як бачення й розуміння світу крізь призму віри у вищу реальність, сенс буття та моральні настанови. У даному вимірі релігійного мова йде про релігійну настанову як відкритість до трансцендентного, пошук Абсолюту. У соціокультурному аспекті релігійне розглядається як культурний код: символіка, звичаї, календарні ритуали й традиції в секулярному суспільстві, що включає не лише віру, але і соціальну пам'ять та ідентичність.

Екзистенційне релігійне трактується як глибоко особистісне переживання граничних ситуацій: страждання, провини, смерті, надії та спасіння (К. Ясперс, Г. Марсель), де релігійне переживається як відповідь людини на виклик буття. Відтак, феномен релігійного розуміється не лише як інституційна релігія чи віровчення, а насамперед як унікальний вимір людського буття, в якому відкривається зв'язок із чимось вищим, глибшим, ніж раціональне розуміння світу. Релігійний етос – це одна з форм існування багатовимірної конструкції релігійного, що репрезентує множину інших його рівнів і площин, які взаємодіють між собою. Внаслідок такої взаємодії на всіх системних рівнях релігійного утворюються різні типи взаємозв'язків, які свідчать про наявність комунікаційних процесів. Якщо релігійний і соціокультурний простори «накладаються» один на одного, утворюється релігійне буття.

Цілісне релігійне буття – це складна система. Зовнішні й внутрішні детермінанти релігійного обумовлюють її функціонування. Цілісність релігійної системи пов'язана з людиною – з її інтелектом, свідомістю, волею, бажаннями, мотивами, намірами тощо. Конструювання різних форм реальності впливає на загальну архітектоніку Всесвіту і все більше вражає людський інтелект несподіваними топологічними просторово-часовими рішеннями. Людина як суспільна і соціальна істота, будучи інтелектуальною й духовною, не завжди обмежена власною тілесністю. Будь-яка форма тілесності може існувати у просторі й часі доти, доки вона не потребуватиме перетворень, і поки не вичерпалися її «життєві сили», запаси духовної енергії, вона може вважатися більш чи менш стабільною, життєздатною. За іншим принципом розвиваються й функціонують релігійні системи: на них впливають духовні пласти, що сформувалися внаслідок зародження культур і цивілізацій, а також сфера релігійної свідомості.

Людський інтелект може прискорювати перетворення на будь-якій ділянці соціального. У зв'язку з цим П. Еткінс стверджує, що розгалужена система взаємопов'язаних простих процесів може призвести до виникнення складної структури [Atkins, 1984], а упорядкованість структури, що виникає, обумовлена тим, що будь-де в іншому місці породжується ще більша неупорядкованість. Локальний структурний порядок може виникнути, якщо він пов'язаний із ще більшим руйнуванням і безладом, що супроводжує його будь-де в іншій сфері [Ibid]. Отже, спочатку релігійна система формується, функціонує, а потім у певний момент часу перебудовується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників (обставин, ситуацій, подій) або зовсім зникає.

Метрика психічних процесів є ще більш складною для емпіричного опису, ніж геометрія штучного світу. Її практично неможливо вибудувати. Однак можна припустити,

що у сфері духовного також проявляються деякі закономірності, які впливають на поведінку, емоції, мислення людини. Хоча її внутрішній світ унікальний і неповторний, а сприйняття речей суб'єктивне, все ж таки кожна людина наділена інтелектом і здатністю до творчості. Кожне нове покоління копіює деякі риси всіх попередніх поколінь, проте вносить суттєві корективи у повсякденне життя суспільства, по-іншому впливає на хід історії. Отже, людина, з одного боку, причетна до загального порядку речей (оскільки вона наділена тілом, то підпорядкована дії законів природи, як і все, що її оточує в предметному світі). Однак, з другого боку, вона здатна емоційно сприймати навколишній світ, демонструвати найсильніші почуття. Такі почуття виникають внаслідок «тяжіння» її психічного ества до вищого духовного Абсолюту. Внаслідок цього вона виробляє знання про вічні моральні цінності, про ідеальні форми буття, а також про трансцендентні сутності, тобто її притаманне космічне мислення.

Людська свідомість завжди тяжіє до неможливого й іноді «надприродного». Вона на рівні «мислеформ» може вийти далеко за межі земного буття і подолати силу тяжіння, хоча тілесно прив'язана гравітацією до «пласкої поверхні» – конкретної ділянки на планеті й на карті світу, яка зі свого боку розділена на численні важливі для її повсякденного життя соціальні сфери. У соціокультурному вимірі цей життєвий простір представлений як ще більш складний, оскільки він поєднує цілу множину різних площин. Будь-хто з індивідів належить до конкретного соціального класу, є представником конкретної етнічної групи, носієм цінностей і традицій конкретної національної культури, громадянином конкретної держави. З цього випливає, що людина не може перетинати цей простір, коли завгодно і де завгодно, рухатися у довільному напрямку чи нехтувати відстанями, тобто вона не може діяти вільно чи свавільно. Сьогодні вона майже в буквальному сенсі слова «виносить своє тіло за дужки». З одного боку, його значення гіперболізується. Масова свідомість давно вже не сприймає Землю з її сприятливими й комфортними умовами для життя як унікальний космічний «телос», який є елементом цілої космічної конструкції. Навпаки, сучасна людина мислить винятково «приземленими» категоріями. Природні ресурси служать для задоволення потреб її тіла. Її увагу привертають капітал, розваги, успіх, слава. Вони є важливими для біологічного існування, однак не пов'язані з вищими онтичними смислами, що наповнюють буття духовною енергією [Kluxen, 1997].

Сфера релігійного – це особливий вимір духовної реальності, що перетворює життя людини у соціумі на організоване. Релігійне посилює роль морального контролю, сприяє більш глибокому вкоріненню законів, норм, правил, що регулюють поведінку та відносини між людьми, а також створює умови для вироблення нових механізмів управління в різних соціальних сферах. У широкому сенсі слова релігійне охоплює частку соціального буття людини, його ознаки проглядають у здатності кожного індивіда впливати на своє індивідуальне життя та життя інших членів суспільства. У вузькому сенсі слова, релігійне – це вся сукупність вироблених людьми додаткових інструментів управління релігійними інститутами. Так званий «внутрішній космос» людини репрезентує численні грані її духовного буття, відкриває творчі стимули. Це дає їй змогу експериментувати в практичній площині, знаходити вихід із будь-якої складної ситуації. Внутрішній світ людини наповнений фантазіями і мріями, які також впливають на вироблення нових ідей в релігії. Отже, метрика політичного депо відрізняється від звичної для людини як тілесної істоти геометрії, просторово-часові характеристики якої вона здатна сприймати органами чуття.

Конструювання тієї чи іншої реальності пов'язане з природою людського просторового сприйняття. Метрику релігійного простору неможливо описати суто математичним шляхом, вона не зводиться до існуючих геометричних моделей, евклідових чи неевклідових. Отже, релігійне існує як суб'єктивно-об'єктивна реальність, що репрезентує різні типи соціальних і духовних взаємодій. В його предметному полі співіснують різні релігійні практики. Релігійна свідомість здатна відобразити різні фрагменти релігійної дійсності у вигляді образів і поєднати їх в одне ціле. Свідомість

людини та інші структурні компоненти психіки безпосередньо впливають на формування морально-ціннісних інтенцій та інших духовних програм, що реалізуються в предметному бутті соціального через тріаду людина-соціум-природа. В культурно-релігійному просторі відсутні постійні величини, й будь-яка духовна конструкція проіснує недовго, якщо не докласти колосальних зусиль. Саме людський інтелект і релігійна віра формують, умовно кажучи, необхідний об'єм енергії, щоб зберегти цілісність релігійного.

Що впливає на архітектуру релігійного, а також, можливо, на його духовну площину? Якими є духовні механізми, що породжують різні види комунікації в соціумі та в сфері релігійного? Саме завдяки встановленню комунікацій соціальні практики здатні взаємодіяти й співіснувати. Отже, релігійне є багатовимірним континуумом із нечіткою структурою, а його архітектура є складною і невизначеною. Його можна сприймати як лінійне утворення, у цьому сенсі воно «вбудовується» у площину соціуму й формує власну інфраструктуру. В соціумі взаємодіють різні соціальні практики: політика та економіка, культура та мистецтво і релігія, наука та технологія і техніка, бізнес і виробництво. Соціальні практики співіснують, взаємодіючи у когнітивному й ціннісному сенсах, збагачуються та підживляються. Їх можна розглядати в контексті метафізики і за таких умов вони представлені як численні виміри соціального, що функціонують незалежно один від одного [Geertz, 1973].

Феномен релігійного як явище культури викликає особливий інтерес в контексті сучасних соціальних практик у постсекулярному суспільстві. Сьогодні важко надати відповідь стосовно того, якою є природа релігійного, чи існують межі трансформації архетипу як особливого культурно-релігійного коду, чи може людина змінюватись як особистість саме під впливом релігійного, яким чином релігійне впливає на інші соціальні сфери.

Релігійний онтос і конструювання його просторово-часових характеристик залежить від існуючих у соціумі закономірностей. Не варто ототожнювати релігію і релігійне, оскільки релігія – це структурована форма духовної діяльності людини, конкретна система вірувань, культових практик, норм і світогляду, яка об'єднує людей у спільноту та утворює інституційну систему, що включає церкви, священнослужителів, релігійні тексти та сакральні ритуали. Під феноменом релігійного слід розуміти внутрішній вимір духовності, що може існувати всередині або поза релігією. Воно охоплює все, що пов'язано з переживанням святого, трансцендентного, вірою у трансцендентну вищу силу. Релігійне включає особистий, індивідуальний досвід, який може бути не пов'язаним із конкретною релігією і проявляється у мистецтві, моралі, філософії та культурних традиціях, а також у митях глибокого внутрішнього осяяння. Релігійне не може бути повністю відокремлене від буттєвості, від ідеї загального цілого. Його онтико-онтологічна сутність виявляється в момент реалізації універсальної ідеї управління на різних системних рівнях буття. Своєю чергою, в соціальному бутті релігійне забезпечує взаємодію соціальних практик, впливає на їхній розвиток і організацію.

Аналізуючи релігію як соціальний інститут у сучасному суспільстві, Юрген Габермас вказує на те, що сучасні суспільства вступили у фазу постсекуляризму, в якій релігія залишається значущим елементом публічної сфери у соціальному бутті. Вона співіснує і взаємодіє з іншими джерелами соціокультурних смислів і етики й вимагає перекладу своєї аргументації на універсально зрозумілу мову, яка буде прийнятною для світських громадян [Habermas, 2006]. У цьому контексті релігія як соціальний інститут виконує низку функцій: нормативну (формування цінностей), інтеграційну (зміцнення соціальних зв'язків), комунікативну (медіація між поколіннями, спільнотами), а також політичну (вплив на державну політику через релігійні організації). Розглядаючи релігію через призму концепції динаміки соціокультурної реальності Пітірима Сорокіна з акцентом на культурних ментальностях (ідеаційна, ідеалістична і чуттєва), що змінюють одна одну в часі і втілюються в сукупності об'єктів культури, доходимо висновку про те, що аскетично-ідеаційна фаза є часом торжества різноманіття релігійного досвіду в усіх

його проявах [Sorokin, 1937]. На активно-ідеаційній стадії в релігійній системі відбувається узагальнення духовного досвіду, його систематизація та тиражування, перехід від гетеродоксального різноманіття релігійного досвіду і думки до формування ортодоксальної доктрини офіційної церкви. Будь-яка релігійна система є певним чином відкритою, оскільки має зумовлені властивостями суб'єкта зв'язки й з іншими формами суспільної свідомості та сферами діяльності; отже, ці ідеї застосовні до змін і еволюції релігійного.

Релігійне в епоху соціокультурної кризи зазнає суттєвих трансформацій, що стосуються його функціонування на індивідуальному та суспільному рівні а також стосуються базових життєстверджуючих цінностей блага, добра та сфери духовності. У релігійній сфері криза проявляється в нівелюванні сакрального, переважанні зовнішньої форми, обрядовості, масових дійств.

Оцінюючи нинішню релігійну ситуацію, модель постмодерну можна визначити як екуменічну парадигму, що має на меті єдність християнської Церкви як соціальний простір між релігіями та співдружністю націй. Постмодерністські риси притаманні індивідуальній свідомості сучасного віруючого, який, існуючи у конфесійній системі, фактично діє в соціумі певною мірою незалежно.

Принцип публічності у функціонуванні релігійного виходить за межі сакрального простору храму й проникає у масову культуру, політичні дебати, громадянське суспільство. Воно транслюється через ЗМІ, публічні заходи, міжрелігійні діалоги, культурні ініціативи. Релігія стає публічною, набуває форм соціального артефакту, «повертається до публічної сфери в нових формах, які поєднують традиційне та модерне» [Casanova, 1994].

Принцип інтерсуб'єктивності в функціонуванні релігії як громадського інституту є складною комунікаційною системою. Британський дослідник інформаційної діяльності релігійних громад Кріс Артур вважає, що «будь-який вираз людської релігійності – це неминуче опосередкований, медійний вираз» [Seitakhmetova..., 2019, p. 281]. У цьому сенсі значну частину діяльності релігійних організацій у суспільстві можна аналізувати з погляду функціонування комунікаційних систем. Проповідь, релігійна освіта, богослужіння й соціальна робота є різноманітними актами комунікації. Невипадково в європейських мовах слово, що означає центральне християнське таїнство – причастя або євхаристію (communion) – має спільний корінь зі словом «комунікація», «спілкування» (communication). Релігія забезпечує спільні смисли та взаєморозуміння в межах релігійної громади. Це проявляється через практику колективної молитви, обрядів, спільної участі в релігійному і не тільки житті. Завдяки цьому формується «релігійна комунікація», що утверджує спільну віру, моральні норми й соціальні очікування.

Принцип символічного обміну для релігійного визначається тією роллю, яку символ відіграє взагалі в релігійній духовності. Феномен релігійного у своїй спрямованості до трансцендентного користується символами для фіксування цієї трансцендентності як образної явності. Тому поняття символу торкається також цілого комплексу філософсько-релігійних, релігієзнавчих і теологічних питань. Акт релігійної свідомості є смисловим актом, що складається з елементів смислової форми та смислового змісту. При цьому в кожному смисловому акті присутній також і обрій сенсу, який не виводиться зі структурних елементів форми та змісту. Саме цей обрій сенсу Пауль Тілліх називає безумовним сенсом або просто безумовним. У концепції релігійного символу у Тілліха слід розрізняти, з одного боку, власне момент релігійного переживання, з іншого – його символічний вираз, саму інтенційну спрямованість на безумовне та його символічне структурування. Релігійному, крім символічного моменту вираження, властивий і несимволічний момент – власне переживання безумовного. Тілліх використовує поняття символічного і сакраментального як синоніми, де кожен символ має сакраментальний характер, оскільки в ньому стає видимим безумовне, і навпаки, будь-яка сакраментальна дійсність є водночас також і символічною, оскільки вона вказує на безумовне [див.: Danz, Schüßler, Sturm, 2008]. У ситуації ж екзистенційного відчуження індивід може переживати присутність

божественного лише фрагментарно, чим обумовлено і виправдане існування особливих місць та особливих моментів часу явища священного й особливих культових дій.

Релігія належить до явищ культури, структурованих навколо символічно значимих компонентів і їх взаємовідносин, у яких і з яких орієнтуються і скеровуються соціальні системи й особистості. Релігія діє як джерело символів і смислів, що формують колективну ідентичність. Символічна сила релігійного проявляється через участь у святкових ритуалах, процесіях, використанні символічного одягу й предметну атрибутику. Ці символи можуть ставати як об'єктом релігійної поваги, так і політичного конфлікту.

Принцип адаптивності проявляється в процесах секуляризації, лібералізації, наростанні плюралізму, що стало однією з причин появи різноманітних неорелігій і їх послідовників, утворюючи квазірелігійну субкультуру як сукупність несистематизованих ідей: віру в популярні лише на рівні масової свідомості уявлення, що мають синкретичний характер і включають нерелігійні світські елементи, запозичені з науки, філософії, мистецтва та моралі. Неорелігії як частина культового середовища включають у себе як релігійні організації, так і аудиторні культи, утворюючи феномени сучасної синкретизації свідомості віруючих, що об'єднують різноманітні релігійні уявлення в цілісну, суперечливу систему релігійних уявлень. Сучасна релігія успішно пристосовується до викликів інформаційного суспільства. Релігійні обряди здійснюються онлайн, з'являються цифрові меси, платформи для сповіді та молитви. Таке пристосування не обов'язково призводить до секуляризації – воно вказує на гнучкість релігійного як соціального феномену [Cheong, Fischer-Nielsen, Gelfgren, Esser, 2012]. Принцип легітимації соціального порядку актуалізується в сучасних соціокультурних реаліях; за умови історично сформованої практики взаємодії Церкви і суспільства, легітимація процесу взаємодії державних установ і релігійних організацій у соціальній сфері являє собою сукупність знань, досвіду, цінностей, що лежать в основі процесу взаємодії, які закріплені в нормативних документах і поведінкових стратегіях сторін, і сприйняття цього процесу як соціальної норми. Рівень легітимації залежить від поєднання цілого ряду вимірюваних показників, зокрема, наявності нормативно-правової основи й механізмів взаємодії, частоти взаємодії в соціальній сфері, обізнаності про процес взаємодії та ставлення до нього. Мережевий підхід у якості методологічної основи дослідження взаємодії державних установ і релігійних організацій у соціальній сфері акцентує увагу на вивченні соціальних процесів через аналіз соціальних агентів, практики їх функціонування, кола оточення, визначаючи загальний контекст взаємодії.

Аксіологічною передумовою взаємодії виступає милосердя як ціннісно-етичний фундамент взаємодії релігії та держави у соціальній сфері. Сміслова інтерпретація феномена милосердя існує практично у всіх релігійних системах, що виражається у соціальних практиках як різні форми благодійної діяльності та соціальної активності релігійних організацій. Специфіка взаємодії держави й релігії у соціальній сфері визначається історично сформованою та інституційно закріпленою формою державно-релігійних відносин. Серед основних моделей побудови відносин релігії та держави виділяються: теократична модель; модель державної церкви; модель співіснування церкви та держави як двох незалежних акторів; модель тоталітарної держави, для якої церква перестає існувати як самостійний суб'єкт та інші. Ці моделі характеризують політичні настанови держави щодо релігії, які надалі визначають стратегію взаємодії держави й релігії у соціальній сфері. Аксіологічні передумови взаємодії релігії та держави слід розуміти як соціальний фактор, що зумовлює легітимацію процесу взаємодії державних установ і релігійних організацій у соціальній сфері, в основі якого лежать морально-етичні цінності. Ці цінності знаходять своє відображення в соціальних вченнях релігійних організацій і легітимізують благодійну діяльність релігійних організацій у соціальній сфері.

У багатьох культурах релігія виступає легітимуючим фактором соціальних і політичних структур. Вона може підтримувати наявний порядок або бути ресурсом для критики й трансформації. Церкви часто виступають посередниками між державою та

суспільством у питаннях моральної політики, що стосується сім'ї, освіти, репродуктивного здоров'я [Kluxen, 1997].

В еру інформаційного суспільства спостерігається взаємодія релігії з медіа та цифровою культурою. З одного боку, релігійна ідентичність суттєво впливає на соціальні та політичні процеси, а з іншого – у багатьох країнах світу відбувається процес десекуляризації. Саме ці дві протилежні тенденції секуляризації і десекуляризації характеризують релігійно-суспільне життя на нинішньому етапі. За цих умов актуалізувались проблеми толерантності, міжрелігійних і міжконфесійних відносин, що спонукає до пошуку нових форм взаємовідносин релігії та суспільства. Одним із центральних питань у всьому світі стає доступ релігійних організацій до засобів масової інформації та використання медіатехнологій для поширення релігійного світогляду, для інформування суспільства про свою діяльність. На початку XXI століття сформувалася система релігійних ЗМІ, яка об'єднує друковану періодику, радіостанції, окремі телеканали й телепередачі та релігійні інтернет-ресурси. Сьогодні Інтернет є одним з основних каналів поширення інформації про релігію, важливим майданчиком інформаційно-комунікаційного обміну всередині релігійних організацій і одним із засобів для усвідомлення індивідумом своєї культурної та релігійної ідентичності. Релігійний сегмент Інтернету все більше впливає на релігійне життя суспільства і поступово займає в системі релігійних ЗМІ рівноправне місце, поряд з друком, радіо- та телемовленням. Крім того, вивчення розвитку ЗМІ різних релігійних організацій на сучасному етапі неможливе без дослідження інтернет-видань відповідної релігійної приналежності [Lövhheim, 2013]. Слід зазначити, що поява та формування релігійних інтернет-ресурсів відбувалися одночасно з бурхливим розвитком самого Інтернету й поверненням релігії у життя суспільства. Цифрова релігія є сучасним феноменом, який показує, як традиційні релігії адаптуються до цифрового середовища. На думку Х. Кемпбелла, в онлайн-середовищах формується «новий релігійний досвід», де цифрові медіа не просто передають, а й трансформують релігійні практики [Campbell, 2013]. Новим явищем у функціонуванні релігійного є онлайн-проповіді, релігійні блоги, YouTube-канали церков і TikTok-священники, що свідчить про нові форми релігійного буття в інформаційному просторі.

Для таких практик характерним є поєднання елементів традиційної обрядовості з популярною культурою, що дає змогу адаптувати мову та стиль під запити конкретної аудиторії. Сьогодні релігійні організації все частіше використовують Інтернет і онлайн-технології в інформаційно-комунікаційній діяльності для створення та підтримання єдиного інформаційного простору в релігійних громадах і популяризації релігійних вчень у різних верствах сучасного суспільства. Мультимедійність, гіпертекстуальність, інтерактивність і транскордонність мережі Інтернет найбільше відповідають задоволенню інформаційно-комунікаційних потреб релігійних організацій. За допомогою Інтернету стали можливими створення й підтримка горизонтальних соціальних зв'язків, що сприяє розвитку та інформаційно-комунікаційній взаємодії як традиційних релігійних громад, так і неформальних екстериторіальних релігійних груп, уможливорює міжрелігійний діалог в Інтернеті на різних типах сайтів у релігійному сегменті, які відрізняються за релігійною приналежністю, характером засновника або контентом висвітлення релігійних подій. Найважливіша роль, яку відіграє Інтернет у релігійному житті соціуму, полягає в тому, що він є одним із найзручніших на сьогоднішній день майданчиків міжрелігійного діалогу не на офіційному рівні, а на рівні рядових членів релігійних організацій.

Інтернет сприяє трансформації форм вираження релігійності. Завдяки можливості участі в різних інтернет-спільнотах віруюча людина знаходить ніби «другу релігійну ідентичність» – крім того, що вона є членом реальної парафіяльної громади, територіально пов'язаної з колом свого спілкування, вона стає членом розкиданої по світу спільноти, у якій формуються міжособистісні зв'язки, ведуться дискусії з теоретичних і релігійно-суспільних питань. Часто це віртуальне життя виявляється досить різноманітним і більше відповідає духовним і інтелектуальним запитам індивідуума, ніж реальна парафіяльна

громада. У православ'ї і католицизмі віртуальна спільнота не може замінити людині участі в церковних службах і обрядах, тому остання змушена вести «подвійне» релігійне життя. В інших релігіях більш вільно ставляться до виконання спільних обрядів, тому стати членом мусульманської громади або прихильником неопротестантських і східних культів можна, не відходячи від комп'ютера й ніколи не зустрічаючись із єдиновірцями насправді. При цьому члени віртуальних інтернет-спільнот можуть представляти думки, неприйнятні з погляду традиційних релігійних організацій. При вивченні розвитку релігійних спільнот в Інтернеті не можна обминати той факт, що місіонерська діяльність традиційних інституційних релігій в Інтернеті є набагато менш ефективною, ніж пропаганда нових релігійних рухів. Для «старих» релігій Інтернет є лише додатковим інструментом ведення місії, яким колись став друкарський верстат, тоді як для релігійних і неорелігійних рухів, які сформувались у постіндустріальну епоху, він часто є основним засобом поширення своїх ідей.

Релігія і мораль завжди впливали на формування ціннісно-сміслового ставлення людини до світу. Стверджуючи пріоритет безумовних цінностей, які з часом не змінюються, мораль і релігія обмежують свавілля аморалізму і атеїзму, остерігаючи від небезпеки морального нігілізму. Справжні мораль і релігія спонукають керуватися у повсякденні ідеалами, які виходять за межі емпіричної дійсності. Неможливо зберегти справжню мораль, зовсім відкинувши релігію, як і неможливо бути справді релігійним, будучи при цьому аморальним. Моральне почуття та релігійна віра припускають наявність невидимого, таємничого взаємозв'язку всього у світі, близькості до людини цілого світу та її причетності до світу загалом. Подібна вселюдність морально-релігійної свідомості, думок, почуттів і вчинків кардинально відрізняється від аморального глобалізованого світу, який не поєднує, а поділяє окремих людей на «успішних» і «невдах» і цілі народи на «передові» і «відсталі». Процеси секуляризації сучасного суспільства супроводжуються симптомами духовної кризи: моральним нігілізмом, зростанням відчуження для людей. Слідом за втратою духовного коріння, яке нерозривно пов'язане з релігійним, втрачають свої позитивні смисли і соціальні інститути, а свавілля, що утверджується під гаслом свободи, демократії, справедливості та гідності, стає переважним типом людської поведінки, яка не сприймає традиційних моральних цінностей.

Висновок. У постсекулярному суспільстві релігійні системи формують не лише вірування, а й моральні системи, які впливають на соціальні практики. Християнство, іслам, буддизм та інші релігії мають усталені уявлення та моральні норми щодо справедливості, милосердя, гідності, які в сучасному суспільстві набувають нового значення. Релігійна етика активно використовується у волонтерських ініціативах, благодійності, правозахисній діяльності, що демонструє релігійність не лише як віру, але й як джерело активного соціального діяння. У публічному просторі релігія нерідко стикається з викликами та суперечностями, зокрема радикалізацією, політизацією, дискримінацією. Функціонування релігійного в сучасних соціальних практиках може ставати чинником як об'єднання, так і конфлікту. Особливо це стосується релігійної символіки, яка може бути підставою для суперечок у секулярних суспільствах, як то заборона хіджабу та інших речових атрибутів і символів. Сучасне постсекулярне суспільство не завжди готове прийняти релігійну аргументацію в громадських дискусіях, що може означати втрату права на публічну присутність для релігійних громад. У сучасному цифровому суспільстві феномен релігійного функціонує за принципами, що забезпечують його життєздатність у нових соціокультурних умовах: публічність, символічна репрезентація, інтерсуб'єктивність, адаптивність, легітимізація. Релігійне фактично інтегрувалось у соціальні практики освітнього процесу, цифрової культури та громадянського суспільства, що свідчить про трансформацію релігії у відповідь на соціальні та технологічні виклики часу. Подальше дослідження цих принципів спрямоване на всебічне розуміння не лише феномену релігійного, але й сьогодення соціального буття загалом.

REFERENCES

- Atkins, P. W. (1984). *The Second Law: Energy, Chaos, and Form*. New York: Scientific American Library ; W. H. Freeman and Company.
- Campbell, H. A. (2013). *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. New York: Routledge.
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cheong, P. H., Fischer-Nielsen, P., Gelfgren, S., & Esser, F. (Eds.) (2012). *Digital Religion, Social Media and Culture*. New York: Routledge.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Habermas, J. (2006). Religion in the Public Sphere. *European Journal of Philosophy*, 14, 1, 1–25.
- Kluxen, W. (1997). *Moral – Vernunft – Natur: Beiträge zur Ethik*. Paderborn; München; Wien; Zürich: Schöningh, S. 3–190.
- Lövheim, M. (2013). *Religion and Social Media*. New York: Routledge.
- Seitakhmetova N. L., Zhandossova Sh. M., Aimukhambetov T. T., Turganbayeva Zh. Zh. (2019). Religious confessions in the Internet space: religious analysis. *Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 4, 380, 180–184.
- Sorokin, P. A. (1937). *Social and Cultural Dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law, and Social Relationships*. New York: American Book Company. [vol. 1–4].
- Danz C., Schüßler W., Sturm E. (hrsg). (2008). *Internationales Jahrbuch für die Tillich-Forschung: Bd. 4. Religion und Politik*. Wien: Böhlau Verlag.

Харченко Роман Валерійович

аспірант, філософський факультет

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

вул. Майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

E-mail: romanwaman@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1155-9989>

Стаття надійшла до редакції: 20.02.2025

Схвалено до друку: 12.04.2025

PRINCIPLES OF RELIGIOUS FUNCTIONING IN CONTEMPORARY SOCIAL PRACTICES

Kharchenko Roman V.

PhD student, Faculty of Philosophy,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

E-mail: romanwaman@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1155-9989>

ABSTRACT

The principles of the functioning of the phenomenon of religion in contemporary post-secular society are considered. An analysis of the relationship between the social and the religious, as well as the triad of being-society-religion, has been carried out, which allows for a significant actualization of the conceptual apparatus of religious ontology – an element that is exceptionally important for philosophical anthropology in determining the place of the human as a spiritual being within the religious contexts of the modern globalized world. It shows how the matrix of religion is changing in the era of digital technologies, responding to changes in sociocultural environments. Under the influence of globalization, the implementation of existing social practices requires the introduction of a whole range of new ideas, strategies, and tactics, as well as the introduction of a new model of religious communication that is acceptable in a post-secular society. Religion is relatively autonomous from other spheres of sociocultural

life, as well as functional in terms of self-regulation and self-control. In the digital age, religion also acts as a virtual information space in which, through the introduction of cyber technologies, information is encoded and decoded and transmitted using technical means. The religious sphere reproduces various aspects of the religious world, which can be represented in numerous versions as: an “imprint,” a “copy,” an “imitation”; a spiritual layer in which the deepest human experiences and emotions echo polyphonically; a theologically grounded and modeled virtual picture of the religious world. Religion is what a person can perceive at a given moment in time, given their religious experience, knowledge, and faith, or what they imagine it to be. It is reasonable to assume that modern religious communication is one of the components of social practices. Religious communication acts as: a way of paving the way for establishing new religious relations; a condition for the coexistence of communicators in the sphere of religious functioning and the establishment of links between them; a model of religious communication; a means of transmitting religious information; a specific form of interaction between religious subjects, which is carried out in religious language, including sign systems. Religious communication is realized in the forms of conversation, dialogue, and the process of transmitting and exchanging religious information, which structures the activities of religious organizations and gives them new meaning, influencing people's religious consciousness. Digital technologies contribute to the constant renewal of religious communications, changing the functioning of religion. Religious communication can take the form of a set of verbal and nonverbal means of religious communication used in modern social practices when exchanging information and performing religious rituals, using all possible technical means of communication.

Keywords: *religious, sacred space, post-secular society, symbolic power of religion, religious respect, digital religion, transformation of religious practices, religious ethics, charity.*

Article arrived: 20.02.2025

Accepted: 12.04.2025

Як цитувати: Харченко, Р. (2025). ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО У СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (72), 310-319. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-30>

In cites: Kharchenko, R. (2025). PRINCIPLES OF RELIGIOUS FUNCTIONING IN CONTEMPORARY SOCIAL PRACTICES. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (72), 310-319. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-30> [In Ukrainian]